

Omkring suspensionen af Niels Hemmingsen i 1576

Af Jens Glebe-Møller

Den 27. februar 1576 holdt Københavns Universitets Konsistorium møde. I det bevarede referat af forhandlingerne, som selvfølgelig blev ført på latin, læser vi følgende:

Lectæ sunt literæ regiæ d. d. 23. Febr. 1576 de libro D. Nic. Hemmingii. Hemmingius petiit, ut monstrarent sibi in eo libro ea, quæ accusarentur. Non posse se divinare, quænam essent ea, quæ regem offenderent. Ubi ea ostenderentur, paratum se fore ad respondendum, atque tum responsurum, sicut coram tribunali Dei respondere vellet. Et declaraturum se ea, quæ essent minus clara. Si falsa, revocaturum se. Alias se nihil posse facere. Breviter petiit sibi indicari in specie, quia haberet testimonia antiquitatis.¹

Denne sag om professor Niels Hemmingsens teologiske meninger kom til at optage Konsistoriums forhandlinger til hen i april måned – og hvad var så baggrunden? Kongen, Frederik II, skriver i sit brev, som er adresseret »Til os elskede hæderlige og højlærde mænd, rektor, superintendent, doctores, magistre og menige professorer udi vort universitet udi København«, at han »på ny af nogen af sine beslægtede kurfyrster udenlands er blevet påmindet om, hvorledes kirker og skoler her udi riget skulle være næsten mistænkt for at lære og prædike anderledes om det højværdige alters sakramente end udi vor kære herre faders tid«. Og årsagen til denne mistanke er den calvinske nadverlære, som man

1. »Kongens brev af 23. februar 1576 om Niels Hemmingsens bog blev læst op. Hemmingsen bad om, at man ville vise ham de steder i bogen, som han blev anklaget for. Han kunne ikke gætte, hvad det var, som krænkede kongen. Når de var blevet vist ham, ville han være parat til at svare, og han ville svare, som stod han for Guds domstol. Og han ville forklare det, som var mindre klart. Hvis det var falsk, ville han tilbagekalde det. Andet kunne han ikke gøre. Han bad i korthed om, at man ville vise ham det i detaljer, for han havde oldkirkelige vidnesbyrd«. Den latinske tekst hos H.F. Rørdam: »Til Filippismens og Hemmingsens Historie«, *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 278.

kan finde i en bog »Doctor Niels Hemmingsen for nogen tid siden skal have ladet udgå«.² Derfor skal Konsistorium kalde Niels Hemmingsen for sig og forlange en skriftlig, latinsk tilbagekaldelse af det, som er forargeligt i bogen, og han skal forklare sig sådan om det, at kirker og skoler i riget kan renses for mistanke. Bogen, det drejede sig om, var *Syntagma institutionum christianarum* (Samling af materiale til brug for undervisning i kristendom), som Niels Hemmingsen i 1574 havde fået trykt i København, og som var udsprunget af hans undervisning af de teologistuderende gennem årene. Han var blevet ansat som professor i græsk i 1542 eller 43, men fra 1553 var han professor i teologi, først som »theologus secundus« og fra 1557 som »theologus primus«.

Årsagen til kongens brev til Konsistorium kan man læse udførligt om i Martin Schwarz Laustens nyligt udkomne biografi af Niels Hemmingsen³, men i korte træk er historien denne: vi kan se, at Frederik II har været under pres fra udlandet, nærmere bestemt kurfyrstendømmet Sachsen. Nu er det for det første ikke tilfældigt, at pressionen kommer fra Tyskland. De danske udenrigspolitiske interesser i Østersøområdet for ikke at tale om hertugdømmerne, måtte dengang som nu gøre den danske statsmagt følsom over for udviklingen i Tyskland. 19 år før Hemmingsen udgav *Syntagma*, havde man ved religionsfreden i Augsburg søgt at gøre en ende på de interne tyske stridigheder mellem konfessionerne. Under ledelse af kejserens bror, Ferdinand »konge af Rom«, var det lykkedes at få de katolske og lutherske fyrster til at anerkende deres respektive kirkeordninger. Og så blev det i øvrigt fastslået, at landsherren eller fyrsten havde ret til at bestemme religionen i sit rige. Men denne gensidige anerkendelse gjaldt kun katolikker og de protestanter, der bekendte sig til Confessio Augustana. Den indbefattede ikke tilhængere af Calvins lære og kirkeordning, og derfor var calvinismen politisk sprængfarlig. Frederik II kunne alene af den grund blive betænkelig ved, at kurfyrsten af Sachsen beskyldte ham for at holde hånden over calvinismen. Men desuden var han i ganske særlig grad afhængig af netop kurfyrst August – August var nemlig hans svoger, gift med hans søster Elisabeth. Nu havde August imidlertid i 1574 afsløret en række af sine professorer og lærde som »kryptocalvinister«. Og under forhørene påberåbte de lærde sig Niels Hemmingsen som hjemmelsmand for deres meninger. Heraf tog kurfyrsten (hvis det ikke snarere var kurfyrstinden) anledning til at rette den ene opfordring efter

2. H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, IV, København 1868-74, Aktstykke 188.

3. *Niels Hemmingsen. Storhed og fald*, København 2013, kap. 15.

den anden til Frederik om at rydde op i sine riger. Det er tydeligt af den bevarede korrespondance, at Frederik II ikke havde megen lyst til at efterkomme søsterens og svogerens opfordringer. Hans eneste ønske i denne sammenhæng var at undgå teologiske diskussioner og opretholde den ideologiske ro i sine riger. Og just Niels Hemmingsen havde han gjort brug af i mange sammenhænge.⁴ Men på den anden side kunne han ikke sidde kursachsernes breve overhørig. Bortset fra svogerskabet havde Frederik bestandig brug for kurfyrst August som mægler, når der skulle sluttet aftaler med hertugerne i Slesvig og Holsten, med fristaden Hamburg, med den tyske kejser osv. Derfor forsøgte han i første omgang at klare situationen med at kalde alle professorer og alle sognepræster i København op på slottet klokken 5 om morgenen den 15. juni 1575, hvor rigshofmesteren Peder Oxe holdt en dundertale for dem om at holde sig til lutherdommens bekendelsesskrift, *Confessio Augustana*, når de talte eller skrev om nadveren – i overensstemmelse med religionsfreden i Augsburg 20 år tidligere. Talen slutter sådan her: »Derfor haver Hans Naade befalet os at sige eder, at Theologi og lærde her udi Kjøbenhavn skal skrive og lære de Coena Domini simpliciter juxta Augustanam Confessionem, saafremt min Herre ikke skal straffe det paa eders Liv. Og eder, Doctor Niels! Lader min Herre befale, at I skal revocere den Articulus de Coena Domini. Hvorpaa vi ere eders Gjensvar begjærendes. Min naadige Herre havde ikke forseet sig det til eder (forventet sig det af jer), men hellere at I skulle være den, som Religionen skulde forsvare«. I sit gensvar sagde Niels Hemmingsen: »Min Bog haver ingen Oprør været Aarsag til endnu; jeg takker Gud og Kongl. Majestæt, at her er Enighed i Kirker og Skoler om den ene Lærdom som om den anden«. Og videre, at han aldrig havde lært anderledes i sin tid på universitetet, og at han m.h.t. nadveren var i overensstemmelse med sin forgænger Johannes Machabæus og med Melancthon selv. Peder Oxe sluttede så forhandlingen med disse ord: »Jeg vil sige min Herre dette Gjensvar. Ingen Ulykke skal eder tilkomme for min Skyld«. ⁵ Nogle uger senere underskrev Niels Hemmingsen så sammen med sine kolleger og de københavnske sognepræster en erklæring om, at de ville lære i overensstemmelse med Luthers lille Katekismus og Den augsburgske Konfession.

Dermed skulle sagen være afsluttet og kongen have fået ro i lejren. Men i Sachsen var man stadig ikke tilfreds, og kongen stillede derfor

4. Se f.eks. min afhandling: »Sociale aspekter af Niels Hemmingsens forfatterskab«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1979, s. 13ff.

5. *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 298ff.

det følgende år sit førnævnte bestemte krav om, at Niels Hemmingsen skulle tilbagekalde sine forargelige meninger. I første omgang forlangte Hemmingsen altså at få at vide, hvad han egentlig blev anklaget for, før han indlod sig på tilbagekaldelser. Men dernæst sendte han en seddel til Konsistorium – som han jo som teologisk professor selv var medlem af. Og på den havde han skrevet, at han tilbagekaldte alt, hvad der i hans skrifter stred mod Den Augsburgske Bekendelse og Luthers lille katekismus. De øvrige konsistoriemedlemmer drøftede den 10. marts, om det gik an at vise kongen en så kortfattet tilbagekaldelse og enedes så om, at hvert enkelt medlem skulle gøre sin stilling klar, og så skulle man holde et nyt møde, hvor sagen skulle afgøres. Dette møde fandt sted den 14. marts 1576, hvor universitetets rektor, på dette tidspunkt den kronisk pengeforlegne Hans Thomsen Guldsmid (eller på latin: Aurifaber), indledte med at give ordet til Sjællands biskop, Poul Madsen. Stillingen som biskop (superintendent hed det dengang) over Sjællands stift var nemlig forbundet med et teologisk professorat, »theologus tertius« eller »episcopus« og biskoppen var altså født medlem af Konsistorium. Biskop Madsen, en rådmandssøn fra Køge, havde imidlertid hverken nu eller senere i forhandlingerne meget at skulle have sagt. Han havde hidtil haft kongens bevågenhed og ønskede øjensynligt ikke at miste den. Trods tilsyneladende sympati for Niels Hemmingsen vurderede han udelukkende situationen politisk og rådede derfor til, at Hemmingsen kom med en klar og fyldig tilbagekaldelse.

Dermed var tonen slået an – og ved mødets slutning blev Poul Madsen og secundus theologus på dette tidspunkt, Anders Lauritsen, sendt af sted for at formane Hemmingsen til at skrive en anden og klarere tilbagekaldelse. Kun et enkelt konsistoriemedlem havde under mødet strittet lidt imod. Det var professoren i medicin Hans Frandsen fra Ribe. Frandsen mente nemlig, at hvis Niels Hemmingsen havde den opfattelse af nadveren, som han havde fremført i sine bøger, så skulle man ikke gøre vold på hans samvittighed ved at tvinge ham til at erklære noget andet. Samme medicinske professor, der i øvrigt også gjorde sig som digter, erklærede endog under en senere forhandling, at hele denne strid ikke var andet end ordkløveri.⁶ Men det skal så lige med, at Hans Frandsen og Niels Hemmingsen var gamle venner, og at Niels Hemmingsen havde dediceret sin famøse bog til – Hans Frandsen. Ordkløveri eller ej: den 22. marts kunne biskoppen i et nyt konsistoriemøde læse en fyldigere tilbagekaldelse op. Den er i H.F. Rørdams gengivelse på godt 6 tryksider, og i den erklærer Niels Hemmingsen, at han tror, at den hele

6. *Ny kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 278ff.

Kristus er »substantialiter« til stede i sin nadver, og at dér tilbydes og fremvises hans sande legeme og blod for kommunikanterne.

Atque hoc ipsum corpus et hunc ipsum sanguinem vere et realiter cum pane et vino ab omnibus communicantis sumi, ita ut verus sit cibus et verus potus, quo homo interior pascitur, reficitur et vivificatur ad vitam æternam. Non est enim cibus ventris, sed mentis, ut pie Bernhardus monet.⁷

»Denne min bekendelse«, fortsætter han, »er i overensstemmelse med Confessio Augustana, med Luthers lille Katekismus og med de saksiske kirkers Corpus doctrinæ, og derfor mener jeg, at den er sand og bør godkendes. Men eftersom, der er nogle, som mener, at der står noget i min Syntagma, som ikke stemmer med disse skrifter« – så vil han forklare det kort. Det gør han på de følgende 5 sider og slutter så sin udredning med at skrive, at hvis der står noget i hans Syntagma, som ikke stemmer med denne udredning, så vil han tilbagekalde det. »Imidlertid beder jeg de fromme om ikke at gøre vold på mine ord, men om at fortolke dem til opbyggelse efter kærlighedens lov«.⁸

Heller ikke denne version følte man sig sikker på. Det blev derfor efter biskoppens forslag besluttet, at man skulle spørge hofpræsten, Christoffer Knoff, til råds. Den 2. april rapporterede biskoppen i Konsistorium, hvad hofpræsten havde rådet til: Hemmingsen skulle udtrykkeligt nævne calvinismen og fordømme den, og desuden skulle han erklære, at han havde udgivet sin bog uden de øvrige professors vidende. Og endelig skulle han udtrykkeligt fordømme alt det i bogen, som var mistænkeligt. Biskoppen fremlagde så en erklæring, som han havde skrevet sammen med hofpræsten, og som det var meningen, at Niels Hemmingsen skulle underskrive. Om denne erklæring drejede diskussionen sig på resten af dette konsistoriemøde. Professorens i græsk, Jakob Madsen, der tidligere havde udtalt sig på linie med Hemmingsen i nadverspørgsmålet, mente nu, at man skulle stramme formuleringerne i erklæringen for, som han sagde: »Fordi jeg ser, det drejer sig om vore skæbner og vore hoveder, vil jeg ikke være skyld

7. »Og selve dette legeme og dette blod fortæres sandt og virkeligt sammen med brød og vin af alle kommunikanterne, således at det er den sande føde og den sande drik, hvormed det indre menneske næres, opbygges og levendegøres til det evige liv. Thi det er ikke mavens føde, men sjælens, som den fromme Bernhard lærer«, *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 304.

8. *Ny kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 303-9.

i, at vi på grund af en eller anden uklarhed styrter os selv i fare«. ⁹ Et tydeligere billede af en universitetsprofessors stilling under et feudalt fyrstestyre kan man ikke få! Hvis man ville bevare sin stilling, måtte man rette ind efter, hvad fyrsten, i dette tilfælde altså Frederik II, forlangte. Det indså Niels Hemmingsen også snart. Ganske vist optrådte han nok så arrogant og afvisende på et følgende konsistoriemøde, hvor han vel ikke nægtede at underskrive en erklæring, som dér blev forelagt ham, men til gengæld forbeholdte sig ret til at fortolke den efter sit hoved. Men efter yderligere diskussion måtte han krybe til korset og den 6. april 1576 underskrive en formel tilbagekaldelse. Heri hedder det:

... quia credo verbis et factis Christi instituentis coenam suam, statuo et firmiter credo, totum Christum, Deum et hominem, substantialiter esse ad præsentem in sua coena, ubicunque celebratur juxta ipsius ordinationem, illicque offerre et exhibere omnibus communicantibus, dignis et indignis, suum verum corpus et suum verum sanguinem, quem pro nobis effudit in remissionem peccatorum, atque hoc ipsum corpus et hunc sanguinem vere et realiter cum pane et vino a communicantibus sumi, ita ut verus sit cibus et verus potus, quo homo pascitur, reficitur et vivificatur ad vitam æternam. ¹⁰

Og han gentager, at han hermed er i overensstemmelse med Confessio Augustana, Luthers lille Katekismus og de saksiske kirkers corpus doctrinæ. Og så følger den egentlige tilbagekaldelse. Hemmingsen skriver: »cumque aliter in Syntagma meo scripserim, juxta sententiam Calvini de re sacramentaria, quo Ecclesiæ nostræ offensæ sunt, et quod cum hac mea confessione pugnat: id, quidquid est, in universum revoco, et hoc meo scripto revocatum esse volo«. ¹¹

9. *Ny kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 282f.

10. »— fordi jeg tror Kristi ord og gerninger, da han indstiftede sit måltid, fastslår jeg og tror fast, at den hele Kristus, Gud og menneske, er væsentligt til stede i sit måltid overalt, hvor det fejres ifølge hans indstiftelse og dér tilbyder og fremviser for alle kommunikanterne, værdige og uværdige, sit sande legeme og sit sande blod, som han udgød for os til syndernes forladelse, og at selve dette legeme og selve dette blod modtages og fortæres sandt og virkeligt sammen med brød og vin af kommunikanterne, således at det er en sand spise og en sand drik, hvorved mennesket næres, styrkes og levendegøres til et evigt liv«, *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 310.

11. »Men da jeg har skrevet anderledes i min Syntagma i overensstemmelse med Calvins mening om den sakramentale sag, hvorved vor kirke er blevet krænket, og som strider mod denne min bekendelse, tilbagekalder jeg det, hvadend det er, fuldstændigt og vil, at det med denne min skriftlige erklæring skal være tilbagekaldt«, sammesteds.

Nu burde sagen have fundet sin afslutning. Men sachserne lod sig ikke stille tilfreds. De vedblev at henstille til Frederik II om at gøre noget ved den angivelige calvinisme i hans riger. Og helt galt blev det, da Hemmingsens Syntagma i 1578 udkom i selve calvinismens højborg, Genève. Nu rykkede også Frederik IIs svigermor, hertuginde Elizabeth af Mecklenburg, ud – og enden på hele affæren kom med et kongebrev til universitets og kongens kansler Niels Kaas. Brevet, der er dateret den 29. juli 1579, lyder:

Vor synderlig gunst tilforn. Vider, at vi udaf højvigtige årsager og betænkende haver for godt anset, at doctor Niels Hemmingsen udi København på en tid lang bliver afsat, så han ikke mere skal lære udi universitetet. Thi bede vi eder og vil, at I hannum sådant på vore vegne foreholder og befaler, at han straks begiver sig ud af byen, hos hans kannikedømme at residere udi Roskilde, bestillendis, at han kommer hid heden, inden vi forrejse af landet¹²

Hemmingsen bliver altså afsat »på en tid lang«, dvs. han bliver suspenderet og ikke slet og ret afskediget. Og under suspensionen skal han tage bolig i Roskilde, hvor han har et kanonikat ved domkirken. Og som kongen befalede, sådan blev det. Allerede den 1. august tog Hemmingsen bolig i Roskilde, men han vendte ikke tilbage til universitetet, selv om han i starten beholdt sin professorgage og oveni købet fik et ekstra honorar det følgende år. Hans indtægter i form af kanonikatet blev forøget gennem tillæggelse af diverse kongetiender osv.¹³ Det ser ud til, at Frederik II ligesom har anbragt Niels Hemmingsen i en venteposition, hvorfra han kunne kalde ham tilbage, når stormen havde lagt sig. Men det sachsiske kurfyrstepar døde først i 1585 og 86, og da var Niels Hemmingsen op i årene: 73. Og så døde Frederik II selv i 1588. Tilbage til universitet kom han i hvert fald ikke. Men efter kurfyrsteparrets og kongens død udsendte den aldrende herre endnu en række skrifter, hvoriblandt en traktat om den universelle nåde, som er en polemik mod den calviniske prædestinationslære – fortalen er dateret den 10. august 1590. Og så døde han endelig, 87 år gammel og næsten blind den 23. maj år 1600. Han blev fulgt til graven af en stor del af Sjællands præster, som netop var forsamlet til landemode i Roskilde, og af de fleste af de københavnske professorer. Sjællands biskop, som

12. *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 311 – Kongen skulle besøge svigerforældrene i Mecklenburg.

13. Se Martin Schwarz Laustens ovennævnte bog s. 326f.

nu var Peder Vinstrup, holdt begravelsestalen over ham og sagde bl.a.: »Denne mand har i sandhed været et lys for Danmark, et såre nyttigt redskab for Guds menighed, et smykke og en herlig prydd for skolerne« (dvs. universiteterne).¹⁴

Men lad mig nu vende tilbage til nadverlæren igen og spørge: var det med rette (tidens konfessionelle modsætninger taget i beretning), at Niels Hemmingsen blev suspenderet p.g.a. sin nadverlære? Som jeg har refereret hævdede han, at han altid havde lært om nadverlæren i overensstemmelse med Confessio Augustana og de saksiske kirkers Corpus doctrinæ. Vi ser først på CA af 1530, senere kaldt CA invariata, der som bekendt var konciperet af Melanchthon – Hemmingsens gamle lærer. Heri hedder det i nadverartiklen (på dansk): »Om Herrens nadver lærer de (dvs. de lutherske), at Kristi legeme og blod i sandhed er til stede i denne og bliver givet til altergæsterne. De misbilliger dem, der lærer anderledes«. Men allerede det følgende år udsendte Melanchthon en revideret udgave af CA, senere kaldt CA variata. Og nu er ordlyden, igen på dansk: »Om nadveren lærer de, at sammen med brødet og vinen fremvises (exhibeantur) i sandhed Kristi legeme og blod for altergæsterne«. Og misbilligelsen af dem, der lærer anderledes, er udeladt.

Er det så CA invariata eller CA variata, Niels Hemmingsen erklærer sig i overensstemmelse med? Det er uden al tvivl CA variata – man skal bemærke, at han bruger samme ord, som Melanchthon gør i denne: fremvise, exhibere. Jamen, var det ikke CA invariata, der var bekendelsesgrundlag i den danske kirke efter reformationens indførelse i 1536? Det kan man faktisk ikke sige noget om. Kirkeordinansen af 1537 nævner blot nogle bøger, som præsterne bør eje, heriblandt Melanchthons »Apologi« for CA. Og går vi til de saksiske kirkers Corpus doctrinæ, så indbefatter det både CA invariata på latin og den tyske oversættelse af CA variata. Heller ikke ved religionsfreden i Augsburg var det specificeret, hvilken udgave af CA, der var tale om. Så langt op i 1500-tallet har det hertillands ikke været klart, om man nu tilsluttede sig den uforandrede eller den forandrede udgave af Den augsburgske Bekendelse. Først efter suspensionen af Niels Hemmingsen slås det i kongebreve fast, at Den danske Kirke bekender sig til den uforandrede augsburgske bekendelse, ligesom saksjerne selvfølgelig udrenser den tyske oversættelse. Så på den her skitserede baggrund må man sige, at Niels Hemmingsen i hvert fald med nogen ret kunne hævde, at han altid havde undervist i overensstemmelse med CA og de saksiske kirkers

14. *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, s. 319.

bekendelse. Men det, der fældede ham og ledte til suspensionen, var altså hans fremstilling af nadveren i *Syntagma*. Og hvad havde han så skrevet dér, som han jo altså tilbagekaldte senere? På det pågældende sted afviser han først med kirkefædre-citater en kødelig spisning (manducatio carnalis) af Kristi legeme og blod og fortsætter så:

Quid? Adest ne ergo corpus Domini pro nobis traditum, et sanguis ipsius pro nobis effuses, vere et substantialiter in Coena? Adest quidem non ratione loci, Nam si locum spectes, corpus Christi in coelo est περιγύραπτον: sed ratione fidei hominis legitime vten-tis sacra Christi coena. Hæc enim fides coniungens nos cum filio DEI, facit vt multo arctius carni et sanguini Christi mediante Λόγῳ iungamur, quam iungimur pani quem comedimus, et vino quod bibimus. Ea est enim vis fidei, vt iungat remotissima: idque arctissime. Vbi aut fides non adest, nulla fit coniunctio nisi sacramentalis tantum, quæ cedit vtenti in iudicium.¹⁵

Det er jo en variant af det, som de lutherske teologer døbte »Extra calvinisticum«: Kristi menneskelighed er i himlen, mens hans guddommelighed er uden (ekstra) begrænsning. Men man skal her være opmærksom på, at Hemmingsen i sine forskellige skrifter og udtalelser om nadveren opererer med en tredobbelt nadvernydelse: den åndelige eller usynlige, som kun de troende får del i, den sakramentale, som er den synlige, og som hyklerne eller de uværdige også får del i og endelig den kødelige eller »kapernaitiske«, som han selvfølgelig afviser.¹⁶ Det er altså *troen*, som afgør, om nadvergæsterne æder og drikker Kristi legeme og blod. Den opfattelse kan man jo kalde calvinsk eller i hvert fald calviniserende, selv om jeg ikke kan finde direkte paralleller hos Calvin. Og som ovenfor nævnt tog han jo udtrykkeligt afstand fra den calvinske lære om den dobbelte prædestination. Men heller

15. »Hvad? Er altså Herrens legeme, der er overgivet for os, og hans blod, der er udgydt for os, ikke sandt og virkeligt til stede i nadveren? Det er til stede, men ikke lokalt. For hvis du ser på stedet, da er Kristi legeme omgrænset i himlen. Men det er til stede, hvis du ser på troen hos det menneske, der bruger Kristi hellige nadver på rette vis. For denne tro, som forbinder os med Guds søn, gør, at vi ved ordets mellemkomst forbindes meget snævrere med Kristi legeme og blod, end vi forbindes med brødet, som vi æder, og vinen, som vi drikker. Thi det er nemlig troens kraft, at den kan forbinde det der ligger længst fra hinanden, på det snæveste. Men hvor troen ikke er til stede, der sker der kun en sakramental forbindelse, som bliver til dom for nadvergæsten«, *Syntagma institutionum Christianarum perspicuis assortionibus ex doctrina Prophetica & Apostolica congestis*, København 1574, p. 509f.

16. Jf. min ovennævnte afhandling, s. 19f.

ikke hos Melanchthon kan man finde tilsvarende formuleringer. Til gengæld opererer mange reformerte teologer på reformationstiden og senere med den samme tredobbelte nadvernydelse, som Hemmingsen altså fremfører i Syntagma.¹⁷ Men sagen er vel, at der i reformationsårhundredet fandtes så mange forskellige og varierende fortolkninger af indstiftelsesordene, at Niels Hemmingsen sagtens kunne undre sig over, hvad han egentlig blev anklaget for og forsøge at bagatellisere sagen med sit »hvad det end er«, som han skrev i sin tilbagekaldelse – og mene, at han var i bedste overensstemmelse med *Confessio Augustana*, *variata* vel at mærke, og med de sachsiske kirkers *Corpus doctrinae*. En mindre velvillig fortolkning ville selvfølgelig være, at han udmærket vidste, at han i sin nadverlære var på konfessionel glatis og ligesom professor Madsen frygtede for sin skæbne og sit hoved – og så tilbagekaldte han!

Niels Hemmingsens mange skrifter – over hundrede – udkom i en lang række byer på kontinentet, i England og på Island fra midten af 1500-tallet til ind i 1600-tallets begyndelse. De allerfleste var skrevet på latin, men blev oversat til mange sprog: tysk, islandsk, engelsk, svensk, hollandsk og i adskillige tilfælde til dansk. Og de blev tilsvarende udbredt over alt, også på den anden side af Atlanten. F.eks. finder man ifølge *The National Union Catalogue* over bøger trykt før 1956 hele 40 eksemplarer af hans bøger i de amerikanske biblioteker. Der er næppe nogen dansk teolog, bortset fra Kierkegaard, der har været mere kendt i udlandet. Og da kong Jakob 6. af Skotland efter at være blevet gift med Frederik II's datter – brylluppet fandt sted i Norge, fordi storm og uvejr forhindrede kongeparret i at nå til Danmark – det følgende år i 1590 opholdt sig her i landet, måtte han også en tur om ad Roskilde og besøge Niels Hemmingsen. Det siger jo noget om Hemmingsens europæiske berømmelse. De to underholdt sig med hinanden på latin, og ved afskeden skænkede kongen Niels Hemmingsen et guldbæger!

Til slut skal jeg prøve at sammenfatte: det er på næsten 450 års afstand i en sekulariseret verden, meget svært at forstå, hvad der egentlig var spil, da Niels Hemmingsen blev suspenderet på grund af sin nadverlære. Man kan, som Martin Schwarz Lausten gør i sin bog, pege på alt det mysteriøse, som i hvert fald dengang omgav nadveren.¹⁸ Og det hører selvfølgelig også med. Så er der de teologiske kontroverser: er Kristi legeme og blod symbolsk, virkeligt (realiter) eller åndeligt

17. Man kan finde adskillige eksempler i Heinrich Heppe, Ernst Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchen 1958.

18. Anf. værk, s. 307f.

(spiritualiter) til stede i nadveren? Styrker nadvernydelsen os i troen, hvis vi altså har den, eller bliver den os til dom, hvis vi ikke har den? osv., osv. Men alle disse teologiske kontroverser havde jo også dengang, i reformationsårhundredet, en politisk eller dynastipolitisk side. Ja, de var to sider af samme sag. Hvis ikke Frederik II havde været besvogret med kurfyrsteparret, så var Niels Hemmingsen ikke blevet suspenderet. Ganske vist kunne den aldrende Melanchthon beklage sig over »rabies theologorum«, teologernes raseri, men raseriet havde jo også at gøre med, på hvilken side man stod politisk. Var man inde under Augsburgfreden, eller var man ikke? Det konfessionelle eller strikte teologiske tilhørsforhold betød selvfølgelig noget i sig selv for teologerne i reformationsårhundredet. Men det var samtidig en politisk markør. En slags usynligt armbind, som angav, om man hørte til i den ene eller den anden lejr. Niels Hemmingsen havde øjensynligt det forkerte armbind på!

Summary

Niels Hemmingsen (1513-1600), professor of theology at the University of Copenhagen from 1553 till he was suspended in 1579, was an international renowned theologian but was also held in high esteem in Denmark, where apart from his functions as a university professor, he had many important functions to fulfil. However, from 1574 onwards he came under fire because of the supposedly Calvinistic tendencies in his many theological writings, especially regarding the Holy Supper. Pressure from abroad, instigated by the Saxonian Electorate and his wife, finally let the Danish king, Frederic II, to suspend him in 1579. But leading up to the suspension, the governing body of the University, »Konsistorium«, of which Niels Hemmingsen himself was of course a member, had many arduous discussions of whether he should be suspended because of his erroneous, i.e. Calvinistic or »Cryptocalvinistic«, views of the Holy Supper. The present article examines the deliberations in »Konsistorium« from 1576 onwards as well as Hemmingsen's own writings on the Holy Supper and his various answers to his accusers, some of them his old friends. The conclusion being that in the late 15th Century, the debate about the understanding of The Holy Supper was as much a political as a theological one – with Hemmingsen choosing the wrong side.